

PIIA VUORINEN

VAARALLISEN

VIEKKAITA

Naisvakoojan myytti ja
vastavakoilun arki

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.
Text and data mining prohibited.

© Piia Vuorinen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-52382-6

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

”Tiedusteluhistoria ei todellisuudessa ole naisten osalta hunajasyöttien, viettelevien agenttien, nopeiden autojen ja Bond-tyttöjen glamourin maailmaa – tämä on fiktiivistä viihdettä.”¹

Helen Fry

SISÄLLYS

Aluksi	9
OSA 1: NAISVAKOOJAN MYTTI	21
Viettelevän viekkaita	23
Kaunis palvelijatar	35
Kabareelaularin maanpetos	51
Houkutuslintu?	65
OSA 2: PERÄTTÖMIÄ EPÄILYJÄ JA SEIKKAILIJATTARIA	79
”Kevytkenkäisyydestään huolimatta”	81
Aatelistaustainen jazz-tyttö?	95
”Olisikohan tässä sittenkin kyseessä ’jotain’”	111
OSA 3: VARMENTAMATTOMASTI EPÄILTYJÄ	121
Vakoojattareksi nimetty	123
Vähintään entinen agentti	137
Epäuskottavasti karkotettu	151
Konjakin ja flirttailun voimalla	165

OSA 4: KONTROLLITOIMET VÄLTTÄNEITÄ	177
Oopperalaulajan arvoitus	179
Tiedottaja Heinonen	197
Kerran vapautettu, kerran rangaistu	209
OSA 5: VAKOILIJOINA RANGAISTUJA	221
Sieniretki päättyy pidätykseen	223
Salaisella tunnuksella höynäytetty	237
Osana suurempaa koneistoa?	251
Karkotettava ”diiva”	269
Lopuksi	289
Jälkisanat ja kiitokset	293
Viitteet	296
Lähteet ja kirjallisuus	313

ALUKSI

Helsinki 2.–4.2.1926

Saksofonisoolot lisäsivät tunnetta rytmikkääseen jazz-musiikkiin, jonka tahdissa teki mieli liikehtiä. Tunnelma oli korkealla, sillä soittimet oli kannettu modernisoituun ravintolasaliin vain reilua kuukautta aikaisemmin. Kenties kukaan ravintola Franciskanerin asiakaista Helsingin Isolla Roobertinkadulla ei murehtinut seuraavaa arkipäivää tai muistanut helmikuun kylmäävää viimaa.² Viranomaiset tai raittiusyhdistysten moralisoivat puheet eivät estäneet heidän tiistaista ilonpitoaan, vaikka alkoholin myynnin kieltävä ja juopumuksista rankaiseva kieltolaki päättyisi vasta kuuden vuoden kuluttua.

Ravintolan jokainen ilta oli varattu tanssille, mutta eräässä pöydässä uppouduttiin intensiiviseen keskusteluun. Neljän hengen seurueessa vain yksi oli sitä, mitä kertoi olevansa. Nadja Rjabtsova oli lähtenyt kohti tuntematonta vain kahdeksantoistavuotiaana, kun vallankumousten ensimmäiset hyökyaallot olivat vyöryneet Venäjällä. Palkka Fazerin karamellien käärijänä oli pieni, mutta tehtaalla oli kotoisaa. Venäläisemigranttien suosimassa työpaikassa ei tarvinnut välittää joidenkin suomalaisten ennakkoluuloista.³

Seurueen jäsenistä Arvo Kangashauta oli valinnut tiedustelumailman roolileikit viisi vuotta aiemmin. Tänään alle kolmekymmentävuotias mies oli esittäytynyt sukunimellä Skogster. Yhdessä Eero

Merilän kanssa hän kuunteli tarkasti Nadjan puheita. Vaivihkaa he pyrkivät kääntämään keskustelua kohti naisen asuintoveria ja tämän veljeä. Miehet olivat uteliaita, mutta tiedonjano oli häivyttävä yleiseen rupatteluun. Muussa tapauksessa Nadja olisi saattanut epäillä heitä valtiollisen poliisin eli Suomen turvallisuuspoliisin etsiviksi – joita he todellisuudessa olivat.

Samassa pöydässä ravintola Franciskanerissa, jossa itämainen eksotiikka näkyi valaisimissa ja yksityiskohdissa, istui myös etsivä Merilän värväämä tietolähde. Nadjan tietämättä hänen puheensa ja tekonsa olivat päätyneet etsivän tietoon jo parin viikon ajan. Hänen ystävättärestään oli tullut Schuraksi kutsuttu tiedustelija. Merilä arvosti tiedustelijansa raportointia niin paljon, että jätti huomiotta esimiehensä vastaväitteet ja maksoi kauppa-apulaisen päivätyössä käyväälle naiselle suurehkoja palkkioita.

Schuran ansiosta vastapuoli ei ollut etsivä Merilälle täysin vieras. Tiedustelijan seurassa etsivä oli jo kerran päässyt Nadjan ja tämän asuintoverin seuraan. Tästä huolimatta Merilä saattoi jättäytyä ravintolailan aikana erityisen päteväksi arvioidun kollegansa varjoon. Hän oli vain vuotta aiemmin joutunut tosissaan vakuuttamaan tuleville esimiehilleen olevansa riittävän kyvykäs valtionvastaisen toiminnan jäljittämiseen ja vastavakoiluun. Tällä lähes neljäkymmentävuotiaalla entisellä poliisilla ja liikemiehellä riitti yhä opittavaa peite-tehtävissä toimimisessa ja yksityiskohtien havainnoimisessa.

Arvo Kangashauta oli kiistattomasti yksi valtiollisen poliisin parhaista etsivistä. Hänen käsittelyssään Nadja ei kohautellut hartioitaan vaan vastaili avomielisesti uteluihin. Paljastui, että Nadjan Esterininen asuintoveri oli viikkoa aiemmin matkustanut kaupunkiin, jonka etsivät tiesivät sotilaspaikkakunnaksi. Tieto haiskahti vakoilulta, vaikka Nadja ei osannut kertoa matkasta mitään tarkempaa.

Ester oli viranomaisen uteliaisuuden kohteena pikkuveljensä Sulon vuoksi, sillä sotilasvakoilusta epäillyt miehet olivat kuulustelussa puhuneet tästä raskauttavia asioita. Turvallisuuspoliisissa oletettiin, että Ester oli vähintään tietoinen veljensä maanpetoksellisesta

toiminnasta. Ensimmäinen yritys viranomaisia piileskelleen Sulon jäljille pääsemiseksi oli kuitenkin ollut liian kömpelö: valtiollinen poliisi oli lähettänyt Esterille kirjeen hänen veljensä nimissä ja toivonut sen johdattavan tämän luokse.⁴

Ester oli kuitenkin osannut olla varuillaan epämääräisten yhteydenottojen suhteen. Hänet oli jo kerran haettu veljensä piileskelyn vuoksi valtiollisen poliisin pääosaston kuulusteluhuoneeseen Ratakatu kahteentoista. Siellä hän oli ollut vaitonainen eikä ollut paljastanut veljensä olinpaikkaa. Tulokseton kuulustelu ja epäonninen kirjeviritelmä olivat edellyttäneet viranomaiselta uutta suunnitelmaa Sulon löytämiseksi ja tämän isosiskon osallisuuden selvittämiseksi.

Ravintola Franciskanerissa Nadja ei kuitenkaan laverrellut mitään Sulon piileskelystä, mikä tarkoitti etsiville pientä tappiota. Sitä vastoin kuva miehen syyllisyydestä vahvistui jazz-musiikin tahdissa, kun Nadja kertoi Esterin uudesta talvipalottoosta. Sekatyömiehenä työskentelevällä Sulolla ei pitäisi olla varaa antaa tällaista lahjaa ilman kommunistisen puolueen tai neuvostotiedustelun maksamia palkkioita.

Pienoisesta epäonnistumisesta huolimatta Kangashauta saattoi nojata tyytyväisesti penkin nahkaista selkänöjää vasten, myhäillä itsekseen ja tilata seurueelle kovaa teetä eli alkoholilla terästettyä ja sokerilla makeutettua teetä.⁵ Etsivät olivat saaneet varoituksia alkoholin käytöstä työaikana, mutta tehtävä oli nyt suoritettu. Heille oli ilmeistä, että sotilaspaikkakunnalla käynyt Ester saattoi hyvinkin avustaa veljeään vakoilutehtävissä. Epäily piti vielä vahvistaa, mutta samana iltana naista ei lähdetäisi varjostamaan.

Ilta päättyi Nadjan esittämään kutsuun: koko seurue olisi tervetullut hänen luokseen kahden päivän kuluttua. Näin etsiville tarjoutui uusi mahdollisuus kerätä lisätietoja ja saada tähtensä loistamaan. Nadjan ja Esterin yhteisessä asunnossa Galitzintiellä Eirassa Nadjan avomielisyys kuitenkin vaihtui vähäsanaisuuteen ja pidättyväisyyteen.⁶ Kodin seinille ripustetut filmitähtien kuvat saivat todistaa etsivien pettymystä. Vierailu ei paljastanut mitään sellaista, minkä

perusteella sisarukset olisi saatu hovioikeuden eteen kuulemaan maanpetostuomioitaan.

Kun kello lähestyi iltakymmentä, etsivät tekeytyivät pelästyneiksi. He eivät halunneet kohdata Esteriä ja tämän sulhasta, jotka olivat Nadjan mukaan pian saapumassa kotiin. Miehet selittivät kiireisiä lähtöaikeitaan sulhasen ammatilla. Kuulopuheiden perusteella tämä oli poliisi, eikä viranomaisen olisi hyvä nähdä miehiä ”ryyppyhommissa”. Kieltoain kontekstissa tekosyy oli oivallinen.

Tosiasiassa tiedustelumaailman salaisuudet yhdistivät etsiviä ja asuntoon saapuvaa miestä. Arvo Kangashauta lähti asunnosta vilkkaasti, koska tiesi Esterin sulhasen Harry Gammelinin ja tämän epäilyksiä herättäneen tiedustelutoiminnan. Neljäkymmentäviisi minuuttia myöhemmin Eero Merilä ja Schura törmäsivät ulkona käsi-kynkässä kävelevään pariskuntaan, eikä etsivä voinut välttyä sulhasen pitkiltä katseilta.

Kun Galitzintie jäi taakse, Merilä ei voinut tietää, miten hänen peiteroolinsa oli kestänyt kohtaamisen. Naistiedustelijansa avulla hän oli tietoinen siitä, että Ester oli jo kerran udellut hänestä. Ester oli ilmeisesti taakse vilkuilemalla ja näyteikkunoista peilaamalla onnistunut näkemään häntä varjostaneen etsivän. Yhteensattuma oli ollut liian osuva, kun Schura oli eräänä päivänä esitellyt miehen Esterille ja Nadjalle. Oletettavasti hän oli pyrkinyt naureskellen kuittaamaan ystävänsä epäilyt miehen taustasta turhina.

Mahdollisesti etsivä Merilän epävarmuus alkoi koskea myös Nadjaa, joka saattoi hyvinkin olla tietoinen asuintoverinsa ja tämän veljen salaisesta toiminnasta. Oliko mahdollista, että Galitzintien asunnossa ja ravintola Franciskanerissa oli sittenkin neljä toisiaan vedättänyttä henkilöä?

Naisvakoojien ja vastavakoilijoiden jäljillä

Helsinki näytti vuonna 1926 kovin toisenlaiselta kuin nykyään. Vain yhdet liikennevalot sekä salakapakat, mykkäelokuvat ja Eduskunta-

talon rakennustyöt. Moderniksi kasvava suurkaupunki helmeili keskeneräisenä ja monien mielestä suruttomana. Elämäniloinen huvittelu oli auttanut kääntämään katseen pois sisällissodan tuhoista ja synkistä tulevaisuudennäkymistä. Vihan kevään varjot ylettyisivät vielä vuosikymmenien päähän, mutta nyt kevyt musiikki ja tanssi saivat huumata Pitkäsillan molemmin puolin.⁷ Ester ja Nadja nauttivat naamiaisista ja tuskin varoivat tanssikenkiensä kulumista.

Ilakoivan kiihkeässä kaupungissa – ja laajemmin koko Suomessa – oli kuitenkin omat jännitteensä. Rajojaan etsinyt nuoriso kohtasi vanhemman sukupolven moralisoivan närkästyksen sekä kieltolakietsivät ja sukupuolisiveyttä valvonut huoltopoliisi kaupunkilaisten paheellisuuden. Ravintoloissa ”*piti sallia asiakkaiden omat eväät tai myydä pirttua tiskin alta, joissakin tapauksissa tarjoilijoiden omana yritteliäisyytenä*”, kirjoittaa Mikko-Olavi Seppälä 1920-luvun pääkaupungista.⁸

Kaupunki pyristeli eroon kipeistä muistoistaan, mutta mennyt heijastui arkeen riitaisuuksia sovittlevasta politiikasta huolimatta. Työväki ja porvaristo elivät yhteisessä kaupungissa mutta asuivat omissa kortteleissaan sekä juhlivat, harrastivat ja toimivat pitkälti erillään. Tasavalta oli ilmeeltään kansallismielinen ja konservatiivinen. Hege monia oli sodan voittaneella valkoisella osapuolella ja epäluotettavan leima työväestöllä. Ainakin lähtökohtaisesti.⁹

Sisällissodan seurauksena jännitteiden ytimeen oli tunkeutunut vallankumouksen – tai vähintään yhteiskunnallisen muutoksen – pelon ja toiveen välinen ristiriita. Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) puheet vallankumouksesta kantoivat muistoja sisällissodan sorrosta ja olivat täynnä tulevaisuudenuskoa, minkä varaan Esterkin jossain määrin lasi odotuksensa. Valtaa pitävälle vallankumoukselle hurraaminen, kapitalismin kukistumisen odottaminen ja bolševikkien hallitseman Neuvostoliiton läheisyys sen sijaan merkitsivät uhkaa valtion turvallisuutta, omistusoikeutta ja sukupuolirooleja kohtaan. Pelättyä epäjärjestyttä, aatteellisia erimielisyyksiä ja neuvostotiedustelua hallittiin valvonnalla, vastavakoilulla sekä valtio- ja maanpetosrikostuomioilla. Kaikkein tiukimmin kommunismiin

sitoutuneet eivät kuitenkaan hyvästelleet aatettaan edes pitkien vankilavuosien jälkeen.

Tässä ilmapiirissä valtion turvallisuudesta vastanneen valtiollisen poliisin etsivät ja tietolähteet pyrkivät saamaan vahvistusta Esterin ja Sulon – sekä monen muun – herättämille vakoilu epäilyille ja muille toimille vallankumouksen edistämiseksi. Omalta osaltaan samaan pyrki sotilastiedustelu, ja poliittisesti epäilyttävien henkilöiden tarkkailuun osallistuivat yhtäläisesti valkoista valtaa edustaneet suojeluskunnat ja monet työnantajat.¹⁰

Turvallisuuspoliisin etsivät ja tietolähteet etsivät vahvistusta sisarusten syyllisyydelle yksityiskodeista ja ravintola Franciskanerissa vietetystä illasta, mutta Ester vaikuttaa säilyttäneen salaisuutensa. Hänet yhdistettiin lopulta kommunistisen puolueen harjoittamaan sotilasvakoiluun, mutta lähes sata vuotta myöhemmin on mahdollonta saada täyttä selvyyttä hänen roolistaan. Epäilty ei jättänyt jälkeensä erityisiä johtolankoja tai muistitietoa, jossa hän olisi kuvannut elämäänsä, selittänyt valintojaan tai kuvannut rooliaan maanpetoksellisen toiminnan varjoissa. Hänen ääntään ei kuulla kunnolla edes kuulustelupöytäkirjoissa.

Sulon pidätyksen yhteydessä, huhtikuussa 1927, kysymykset olivat pintapuolisia: minkälaiset yhteydet Esterillä oli veljeensä, miten hän oli tutustunut tämän morsiamen ja kenelle hän oli tiedottanut pidätyksestä. Naisen omaa vakoilutoimintaa koskevat kysymykset unohdettiin tietoisesti, koska Sulo osasi neuvotella valtiollisen poliisin kanssa. Mies suostui toimimaan turvallisuuspoliisin tiedustelijana helsinkiläisten kommunistien ja sotilasvakoilijoiden sisäpiirissä, kun hänet vastavuoroisesti vapautettiin rikosvastuuseen joutumisesta. Sopimuksen mukaan Esteriä ja tämän sulhasta ei saanut tarkemmin kytkeä tutkintaan.

Valinta kadutti myöhemmin valtiollisen poliisin johtoa. He kokivat itsensä höynäytetyiksi: Esterin sulhanen, Harry Gammel, oli osoittautunut petolliseksi. Tämä oli monen muun tiedustelijan tavoin osoittanut palavahenkistä kiinnostusta itärajan taakse ja kommunis-

teihin. Gammelin oli toiminut valtiollisen poliisin ja yleisesikunnan sotilastiedustelun tietolähteenä sekä johtanut viranomaiskontrollin ulkopuolella toiminutta Vapaaehtoista tiedusteluosastoa, mutta hänen tiedustelutoimintansa ei ollut lopulta keskittynyt vain kommunismin kukistamiseen.¹¹

Miehen lojaliteetit olivat löystyneet seteleitä esittelemällä, ja hän oli paljastunut rahalla motivoituneeksi tietokaupustelijaksi. Turvallisuuspoliisin näkökulmasta ”suureksi siaksi ja rikolliseksi”. ”Salaseuraisuus ja näennäinen konspiratiivisuus” olivat olleet konttoristin päivätyötä tehneen Gammelinin elinehto, jos asiaa kysyi valtiollisen poliisin tiedustelutoimintaan erikoistuneelta Jalmari Sinivaaralta.¹²

Esterillä oli ollut oma roolinsa tiedustelijan takinkäännessä. Gammelinin yhteys kommunisteihin ei ollut jäänyt vain Vapaaehtoisen tiedusteluosaston dokumenttien kauppaamiseen, sillä mies oli heittäytynyt pelin pyörteisiin ja laverrellut samalla valtiollisen poliisin tietoja. Luottamuksen vahvistamista ja rahallisia palkkioita vastaan hän oli kertonut kommunisteille tulevista pidätyksistä ja Yrjönkadun ”boksista”, jossa Sinivaara kestitsi tiedustelijoita ja antikommunistisen taistelun taustavaikuttajia.¹³

Näiden tietojen perusteella Sulo oli tiennyt, milloin kadota viranomaisen katseelta. Kesti kuitenkin aikansa ennen kuin valtiollisessa poliisissa osattiin yhdistää kaikki palaset yhteen oikeassa asennossa. Turvallisuuspoliisille selvisi Gammelinin rooli ja sen omien tietojen päätyminen kommunisteille vähitellen vasta vuoden 1927 aikana.¹⁴ Sen sijaan valtiollinen poliisi ei vaikuta koskaan saaneen täyttää varmuutta Esterin roolista ja syyllisyydestä.

Tutkijana olen samassa epävarmuudessa: Ester saattoi toimia vain välikätenä sulhasensa ja kommunistien välillä, kuten Harry Gammelin ja Sulo-veli myöhemmin vakuuttelivat valtiolliselle poliisille. Kertomusten mukaan sotilasvakoilijat olivat kiinnostuneet Gammelinista, kun hän ei ollut salannut morsiameltaan valtion turvallisuus-kysymysten parissa työskentelyä. Esterin tehtäväksi oli jäänyt miehen taivuttelu. Valehtelu oli sulhasen ja veljen työtä, joten jäljelle jää

mahdollisuus Esterin aktiivisemmasta ja oma-aloitteisemmasta roolista vakoilun maailmassa.

Lopulta on kiinnostavampaa kysyä, miksi Ester kiinnitti valtiolisen poliisin ja sen tietolähteiden huomion ja mitä siitä seurasi. Hän leimautui epäilyttäväksi turvallisuuspoliisin silmissä veljensä vakoilutoiminnan perusteella. Epäily syveni, kun etsivät saivat Esterin asuintoverilta, Nadjalta, kuulla sotilaspaikkakunnalla vierailusta. Nämä epäilyt eivät kuitenkaan olleet ensimmäisiä.

ESTER OLI REILUA vuotta aikaisemmin esiintynyt venäläistaustaisena rouva Kamenskajana ja herättänyt puheillaan vakoiluepäilyt. Hän oli sepittänyt kuvitellulle miehelleen neuvostotiedusteluun ja punaupseerikouluun vihjaavan taustan, joka osoittautui perättömäksi. Hämäräperäinen nainen oli säilyttänyt epäilyttävyytensä pötypuheista huolimatta, koska esitti työskentelevänsä Neuvostoliiton lähetystössä. 1920-luvun todellisuudessa se ymmärrettiin vakoilutehtäviin viittaavana tekijänä.¹⁵

Rouva Kamenskajaan liitetyt epäilyt olivat tuoneet Gammelinin Esterin lähelle. Turvallisuuspoliisin tiedustelijana hän oli pyrkinyt selvittämään epäilyn paikkansapitävyyttä kahdenkeskisissä hetkissä, joissa molemmat vedättivät toisiaan: venäläisemigranttia ja lähetystötyöntekijää näytellyt Ester satuili omiaan, ja tiedustelija esiintyi englantilaisen tehtaan edustajana. Samalla jälkimmäinen oli korostanut yhteyksiään sotilasviranomaisiin, pyrkinyt rakentamaan läheisyyteen kietoutuvaa luottamusta ja yrittänyt varoa valheiden verkkoon kompastumista:

”Sanoin rouva [Kamenskajalle] etten mitenkään halua tiedustella hänen asioistaan, mutta minun toivomukseni on se, että vähitellen päästäisiin siihen, ettei meidän välisessä suhteessa olisi mitään käsittämätöntä ja sellaista, jota meidän täytyisi toisiltamme salata ja tulen ajan mittaan näyttämään, etten ole käyttänyt hänen luottamustaan väärin.”¹⁶

Suhde syveni, mutta turvallisuuspoliisissa vakoilu epäily haihtui joulukuun Helsingin pakkasiin samaan aikaan, kun kaupunkilaiset kantoiivat joulukuusia koteihinsa. Vuokranantajan puhuttelu paljasti valtiollisen poliisin etsiville, että rouva Kamenskajan naamion takana oli suomalainen Ester, joka kuulemma esiintyi heiloilleen ”*lystin vuoksi*” väärillä nimillä. Neuvostolähetystön sijaan hän käveli aamuisin kirjapainoa kohti.

Tieto oli turhauttanut valtiollisen poliisin uuteraa ja vaativaa päällikköä Esko Riekkä.¹⁷ Hän oli alusta lähtien kehottanut alaisiaan pohtimaan, oliko naisen vakoilutehtävä ”*uskottava vai mielikuvitusta toden laihoissa raameissa*”. Jälkiviisaana oli helppo muistuttaa etsiviä siitä, että heidän tuli tarkastaa tiedustelijoiden kertomukset varhaisessa vaiheessa. Turhautuminen oli kuitenkin ennenaikaista, kuten ravintola Franciskanerissa ja Galitzintiellä vietetyt illat osoittavat.

ESTERIIN KOHDISTETUT EPÄILYT ja niiden edestakainen aalto-
liike sekä valtiollisen poliisin harjoittama seuranta epäilyjen varmistamiseksi kuvaavat hyvin vastavakoilun arkea ensimmäisen tasavallan aikaisessa Suomessa. Tapaus on yksittäinen, mutta se kertoo yleisestä. Turvallisuuspoliisin arkistosta löytyy Esterin lisäksi monia kiinnostavia esimerkkejä vakoilu epäilyjen kohteeksi joutuneista ja vakoilutehtäviä Suomessa tosiasiallisesti suorittaneista naisista vuosilta 1919–1944. Nämä tarinat liikkuvat salamyhkäisen vakoilun, arkipäiväisen valvonnan ja aikakauden sukupuolikäsitteiden maastossa.

Virallisesti nämä tapaukset olivat Etsivän keskuspoliisin (EK) tutkimia joulukuuhun 1937 asti, minkä jälkeen etsivien virkakortteihin kirjattiin Valtiollinen poliisi (Valpo). Käytännössä mikään ei kuitenkaan muuttunut uusia virkakortteja ja uutta päällikköä lukuun ottamatta: kyse oli samasta organisaatiosta, josta oli jo alusta asti puhuttu eri yhteyksissä valtiollisena poliisina. Toimintakäytännöt pysyivät ennallaan. Tekstin sujuvoittamiseksi käytän koko tutkimusajaväliltä yleisnimitystä valtiollinen poliisi ja sen synonyymina turvallisuuspoliisia.¹⁸

Valtaosin arkistoon tallennetuista vakoilutapauksista ei löydy agenttifiktioita jännitteitä tai glamouria. Esteriä seuraamalla päädyin kuitenkin jopa valtiollisen poliisin järjestämiin ”naamiokuvaihin”. Eero Merilä piti epäilyttävänä, että Harry Gammel ja eräs toinen tiedustelija olivat kutsuneet Esterin ja Nadjan turvallisuuspoliisin henkilökunnalle ja joillekin tietolähteille tarkoitettuun juhlaan ”[T]untuu herrojen menettely mielestäni omituiselta jo siihenkin nähden, että ovat yleensä noin avomielisiä, ja etenkin luvattaan tuoda juuri kysymyksessä olevat neidit EK:n vieraksi ja siis tutustumaan EK:n henkilökuntaan.” Esko Rieki kehotti alaisiaan tarkkailemaan illan tapahtumia, mutta mitään arkistoinen arvoista ei tapahtunut.

Esterin tavoin monen naisen vakoilutehtävät jäivät lopulta avoimiksi, mikä muistuttaa tiedusteluhistorian kirjoittamisen tulkinnanvaraisuudesta ja haasteellisuudesta. Selkeiden juonenkulkujen ja roolien selvittämistä ei helpota Aleks Mainion oivallisen kiteytyksen kuvaama todellisuus: ”Tiedustelutyö oli [maailmansotien välillä] niin villiä ja säätelemätöntä, että aikakautta voi hyvin kuvata vakoiluhistorian avantgardeksi. Usein vain mielikuvitus oli rajana.”¹⁹

Sivusin valtiollisen poliisin Helsingissä sijainneen pääosaston ja maakuntiin levittäytyneiden paikallisosastojen raporttoimia vakoilutarinoita väitöskirjassani, mutta muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ne ovat jääneet kokonaan kertomatta suurelle yleisölle.²⁰ Naiset ovat 2000-luvulle asti olleet vakoilun ja vastavakoilun historian ja siitä kertovan populaarikulttuurin marginaalissa, sillä turvallisuuspoliisi- ja tiedustelumaailma on esitetty korostetun miehisenä. Tarinoiden päähenkilöt ovat kansallisesti ja kansainvälisesti olleet miehiä, ja kuva naisista on ollut yksipuolinen. Kärjistetyksi naiset on monesti nähty vain vaarallisen viettelevinä vakoojina tai sihteereinä, mikä ei vastaa todellisuutta.²¹

Tässäkin kirjassa keskeisessä roolissa ovat valtiollisen poliisin miehet: He määrittivät suurelta osin sen, ketkä päätyivät epäilyiksi ja millä perusteilla. Seuranta- ja kontrollitoimenpiteet olivat heidän valitsemiaan ja lähteet pääosin heidän kirjoittamiaan. Arkistolähteistä

kokoama kertomukseni ei siis tavoita naisten omaa toimintaa ja henkilötarinoita kovin tarkasti. *Vaarallisen viekkaita* kertookin enemmän vastavakoilun arjesta eli siitä, millä tavoilla naiset päätyivät vakoiluepäilyjen kohteeksi ja miten valtiollinen turvallisuuspoliisi pyrki epäilyt varmistamaan.

Vain yksi tutkimukseni naisista jätti jälkeensä muistitietoa. Yksittäisten muiden naisten mietteitä olen voinut lukea kuulustelupöytäkirjojen ja valtiollisen poliisin haltuun päätyneiden yksityiskirjeiden sivuilta. Vankilasta lähetetyt kirjeet täyttyivät kuitenkin lähinnä tunteista ja arjesta, eivät maanpetokselliseen toimintaan osallistumisen kuvauksista. Vangitut tiesivät, että heidän kirjeitään lukivat myös muut kuin vastaanottajiksi merkityt henkilöt.

Historiantutkimuksen näkökulmasta on arvokasta, että melko yksipuoliseen viholliskuvaan uskonut valtiollinen poliisi arkistoi lukuisia vakoiluepäilyjä, jotka eivät koskaan varmistuneet tai jotka osoittautuivat perättömiksi. Lopulta monet seikkailijattariksi määritellyt naiset ovat kaikkein kiinnostavimpia esimerkkejä, sillä heidän tarinansa kertoo naisvakoojiin liitettyjen myyttien hämmentävästä sitkeydestä. Toisinaan jazzin, tanssin ja nautinnonhalun vimmaa oli vaikea erottaa vakoiluepäilyistä.

OSA 1

**Naisvakoojan
myytti**

Nina

VIETTELEVÄN VIEKKAITA

Keskiviikkona kuudentenatoista helmikuuta 1927 satoi lunta herkeämättömissä kuurossa. Vanhempi etsivä Arvo Kangashauta pudisti suurimmat lumet päältään ja astui sisään porraskäytävään Töölönkadulla. Oikea asunto löytyi vaivattomasti, sillä hän oli vierailut Hilma Ijäksen luona jo kaksi päivää aikaisemmin.²² Tapaaminen oli pohjustettu yhteisen tuttavavan avulla, mutta arkistolähteistä ei käy selville tapaamisen veruke.

Etsivä oli pistäytynyt asuntoon mahdollisesti tarkoituksenaan vahvistaa taas yhden valtion turvallisuuden näkökulmasta epäilyttävältä vaikuttavan henkilön vaarallisuus. Vaihtoehtoisesti pyrkimyksenä oli ollut selvittää asukkaan heikkouksia ja ajatuksia, jotta hänestä voisi värvätä tietolähteen. Kahdesta tulkinnasta jälkimmäinen vaikuttaa todennäköisemmältä, sillä esimies oli kehottanut Kangashautaa etenemään maltillisesti.

Tietolähteiden hankkiminen kommunistien keskuudesta – ja tiedustelijoiden soluttaminen heidän joukkoonsa – oli tärkeä osa kommunisminvastaista taistelua, sillä se levitti niin kutsuttua ”*ohranapelkoa*”. Ohrana muistutti nimityksenä Venäjän vallan ajan salaisen poliisin kovista otteista ja sopi siksi erinomaisesti kuvaamaan kommunistien vihaamaa viranomaista. Se ei kuitenkaan jäänyt vain pilkkakirveeksi, sillä valtiollisessa poliisissa nimitys omaksuttiin myös omaan käyttöön.

Valtion vastaiseen toimintaan osallistuneiden henkilöiden keskinäinen luottamus rakoili, kun kukaan ei voinut olla täysin varma

toverinsa luotettavuudesta. Viime vuosina Arvo Kangashauta oli kollegoidensa kanssa alkanut saada menestystä Suomen Kommunistisen Puolueen jäsenten keskuudessa: rahalla houkuttelemalla, puhtaasti kiristämällä, heikkouksia hyödyntämällä tai syyttämättä jättämistä lupaamalla.²³

Viimeksi mainittu keino oli toimiva, sillä toisinaan ylimalkaisetkin tiedot laittomaksi julistetun kommunistisen puolueen toimintaan osallistumisesta tai sen tukemisesta riittivät tuomioon valtiopetoksen valmistelusta.²⁴ Tietolähteiden hankkiminen oli osoittautunut haasteellisemmaksi neuvostotiedustelun osalta. Bulevardilla sijaitsevasta Neuvostoliiton lähetystöstä valtiollinen poliisi ei koskaan saanut liikaa tietoja. Taloon tarjoilijaksi palkattu Hilma voisi oikeista naruista vetämällä kiinnostua toimimaan viranomaisen tietolähteenä.

Ensimmäinen tapaaminen oli vakuuttanut Kangashaudan siitä, että Hilma ei ollut kovin aatteellinen kommunisti. Työväentalon riennot olivat naisen arkea, mutta palopuheet ja poliittinen aktiivisuus eivät määritelleet häntä. Kirjahyllyssä ei ollut näkynyt kommunistista kirjallisuutta, eikä etsivän näköpiiriin osunut aatteellisia julkaisuja.

Keskustelukumppaninsa taustasta autuaan tietämätön Hilma oli antanut kaiken tarvittavan tiedon värväysrytykseen. Pienipalkkainen nainen oli paljastanut anastavansa työnantajaltaan ruokaa ja myvänsä sitä kaupungilla. Lisäksi hän pelkäsi, että työnantaja saisi kuulla hänen menneisyydestään sisällissodan valkoisten keittäjättärenä.

Kun Kangashauta ripusti takkinsa Hilman asunnon naulakkoon toista kertaa, keskustelu käynnistyi ehkä edellisten päivien leudosta säästä, lumisateista ja Hilman sairastumisesta. Jos he olivat sattuneet vilkuilemaan päivän sanomalehdet, he saattoivat mainita pohjoiselle napaseudulle järjestettävästä tieteellisestä lentoretkestä. Neuvostoliiton oli tarkoitus kartoittaa arktisia alueita saksalaisten ilmalaivalla, zeppeliinillä. Ohimennen saatettiin ihmetellä myös unissasaarnaaja Maria Åkerblomin ja hänen seuraajiensa oikeusjutun uskomattomia käänteitä.²⁵

Kangashauta ei pitänyt kiirettä, vaikka ei päässyt etenemään värväysyrityksessään. Kiireettömyys – mies viipyi asunnossa muutamana tunnin – johtui ennen kaikkea asunnossa vierailevasta henkilöstä, joka herätti uteliaisuuden. Tyylikkäästi pukeutuneen naisen mustat leukaluille ulottuvat hiukset oli käherretty laineille, ja hän esittäytyi Ninaksi. Hän kertoi tullessa Terijoelta asti auttamaan sairastunutta tuttavaansa. Onneksi matka oli toteutunut, sillä venäläistaustaisen naisen kotikunnassa oli viime päivinä raivonnut influenssa.²⁶

Suomalaisen miehen kanssa avioituneen Ninan tuttavuus Neuvostoliiton lähetystössä palvelevan Hilman kanssa oli jo itsessään huomionarvoista. Tuttava- ja perhepiirin perusteella epäillyksi leimautuminen oli turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten arjessa niin yleistä kylmän sodan viime metreille asti, että Wilhelm Agrell on verrannut sitä tartuntatautien leviämiseen. Tällainen tarttuvuus moninkertaisti epäiltyjen joukon yhtä varmasti kuin lumipallo suurenee suojalumessa pyörittäessä. Epäilyjen laajentumista oli hankala estää ympäristössä, jossa viholliskuvat kiinnittyivät vahvasti yhteen suuntaan.²⁷

Suomessa kommunistit eivät olleet ainoita, jotka olivat tyytymättömiä parlamentaariseen demokratiaan ja valmiita koviin otteisiin yhteiskunnallisten olojen muuttamiseksi. Poliittisen kentän laitimmaisoin oikeisto ei tahtonut sopeutua yhteiskunnallisen sovinnon ilmapiiriin, joka heikensi sisällissodan voiton merkitystä. ”Sota oli voitettu, mutta rauha hävitty” on tutkijoiden tiivistys radikaaleimpien tuntemuksista. Näiden sietokykyä rasittivat valtiomuodon lisäksi kaikenlainen epäluulo työväestöä kohtaan ja Suur-Suomen rakentamisen keskeytyminen. He kaipasivat voimakkaan autoritaarista kansakuntaa, joka olisi poliittisesti, etnisesti, kielellisesti ja uskonnollisesti yhtenäinen.²⁸

Kontrollin harjoittajat kuitenkin vaikenivat valkoisimman Suomen aiheuttamasta uhasta. Arvo Kangashauta ja valtaosa valtiolliseen poliisiin palkatuista henkilöistä kiinnittyivät oikeistolaiseen aatemaailmaan eivätkä nähneet yhteiskunnallista epätasa-arvoisuutta kommunistien toiminnan taustalla. Vanhimmat heistä olivat jääkäreitä,

suojeluskuntalaisia ja Suur-Suomen heimosotureita, ja osa nuorimmista viehättyisi muutaman vuoden kuluttua lapuanliikkeen viti-valkoisista unelmista.²⁹ Kangashauta heidän mukanaan.

Tuttavuus- ja perhesuhteisiin kytkeytyneet epäilyt laajenivat vain yhdessä ilmiansuunnassa, koska kommunistit edustivat Neuvostoliiton hyväksi toimivaa potentiaalia ja yhteiskunnan järjestystä uhkaavaa joukkoa. Tällä periaatteella epäilyt etenivät myös Hilman asunnossa ja tekivät Ninasta epäilyttävän. Sosiaalidemokraatteja suojeli tässä vaiheessa maltillisen uudistustyön valitseminen ja vallankumouspuheiden unohtaminen.

Ninan epäilyttävyyttä alleviivasivat hänen omat puheensa ja tausta venäläisemigranttina. Epäilyttävien ulkomaalaisten seuranta tarkoitti turvallisuuspoliisin arjessa suurelta osin venäläisemigranttien valvontaa, joskin viranomainen ei heidän kohdallaan tyytynyt vain tarkkailijan rooliin. Venäläisemigranttien vastavallankumouksellisten taistelujärjestöjen työn tukeminen antoi valtiolliselle poliisille mahdollisuuden käydä antikommunistista taistelua leveällä rintamalla. Se jätti varjoonsa ”ryssävihan”, jota venäläisiä kohtaan tunnettiin.³⁰

Kangashauta muotoili kohtaamisesta laatimaansa raporttiin, kuinka ”*Terijoelta kertoili [Nina] seurusteluistaan ja mainitsi tuntevansa kaikki sikäläiset upseerit ja olevansa hyvin paljon heidän seuroissaan*”. Tarkasti kuunnellut etsivä kiinnitti huomiota myös yhteen hämäräperäiseen mainintaan. Nina ilmaisi käyneensä eräässä konttorissa, jossa oli ”*runsaasti mieshenkilöitä*”. Harmikseen etsivä ei kuitenkaan kyennyt johdattamaan keskustelua niin, että olisi saanut tietoonsa konttorin toimialan.

Etsivä kirjasi ilmoitukseensa myös Ninan saaman kutsun venäläisemigranttien järjestämiin naamiaisiin sekä Neuvostoliiton-matkalle myönnetyn ulkomaanpassin. Tämä yhteys Neuvostoliittoon vahvisti mielikuvaa siitä, että Nina saattoi toimia Suomen valtion turvallisuutta vaarantavissa tehtävissä. Ilmeisesti Kangashauta ei keksinyt mitään muuta syytä sille, miksi nainen halusi käydä bolševikkien hallitsemassa maassa.

Nina vaikutti valtiollisen poliisin näkökulmasta erityisen epäilyttävältä, mutta Kangashaudan kirjaamaa raporttia ei seurannut moneen kuukauteen uutta ilmoitusta tai varjostustehtävää. Asiaa selitti Ninan muutto valtiollisen poliisin tarkkailun ulkopuolelle. Pysyvä osoite kirjattiin Belgian Antwerpeniin. Epäilyttävän naisen nimi painettiin kuitenkin mieleen vastaisuuden varalta.

Reilun vuoden kuluttua Ninasta tuli jälleen valtiollisen poliisin huomion kohde, kun hän vieraili Terijoella. Eräs luotettavaksi arvioitu nainen – ”*vaikka miehiin menevä*” – teki hänestä ilmiannon. Ilmiantajan kertomus takinvuoreen ommelluista neljästäkymmenestä sormuksesta toi Ninan valtiollisen luotettavuuden uudelleen turvallisuuspoliisin arvioitavaksi. Vaikka sormuksissa tuoksui salakuljetus, yhteys Neuvostoliiton hyväksi työskentelyyn tuntui hyvin todennäköiseltä. Suomen turvallisuuspoliisissa varmasti tiedostettiin, kuinka kaikenlaisten tsaarinaikaisten arvotavaroiden myyminen oli tärkeä tulonlähde neuvostohallitukselle: vakoilu ja kansallisten kommunistipuolueiden työn tukeminen vaativat rahaa.³¹

Ninasta kertonut ilmiantaja ei tehnyt säännöllistä yhteistyötä valtiollisen poliisin kanssa, toisin kuin tiedustelijat. Hänellä ja muilla ilmiantajilla ei ollut sopimusta viranomaisen avustamisesta, eivätkä he saaneet ilmoituksistaan rahaa tiedustelijoiden tavoin. Ilmiantajat tarttuivat oma-aloitteisesti kynään, väänivät puhelimien numeroita tai ilmaantuivat valtiollisen poliisin konttoriin, kun he halusivat saattaa viranomaisen tietoon epäilyttäviä henkilöitä ja omalla panoksellaan osallistua valtion turvallisuuden varmistamiseen.³²

Kaikilla ilmiantajilla ei ollut esittää minkäänlaisia perusteita syytöksilleen, miksi henkilö oli ”*mitä pirullisin kommunisti*”, vakooja tai yhteiskunnallisesti vaarallinen henkilö. Ninaa syyttäneellä ilmiantajalla oli. Sormusten salakuljetuksen jälkeen hänen kertomuksensa jatkui Helsingin Vladimirinkadulle.³³ Naisen ilmianto puhui selkeän yksityiskohtaista kieltä matkailijakoti Victoriassa tapahtuneista tapaamisista.